

Migranten zonder verblijfsvergunning

Migranten zonder verblijfsvergunning

Rechten en sociaaleconomische positie in Nederland

*Lisa Berntsen,
Tesseltje de Lange en
Conny Rijken*

Amsterdam University Press

Dit onderzoek is uitgevoerd met financiering van Instituut GAK, als deelonderzoek van het onderzoeksprogramma *Toekomstige arbeidsmarkt. Bescherming van arbeidsmigranten in Nederland: toen, nu en in de toekomst*. Dit programma werd uitgevoerd in 2014-2018.

Ontwerp omslag: Coördesign, Leiden

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 974 0

e-ISBN 978 90 4854 244 4 (pdf)

DOI 10.5117/ 9789462989740

NUR 740

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© All authors / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Inhoudsopgave

Figuren en tabellen	9
Afkortingen	11
1 Inleiding: de kwetsbare positie van migranten zonder verblijfsvergunning op de Nederlandse arbeidsmarkt	13
Inleiding	13
Het Nederlandse beleid ten aanzien van laaggeschoolde arbeidsmigratie: van open naar gesloten toegang	16
Regularisaties	19
Data en onderzoeksmethode	21
Terminologie en afbakening	23
Opbouw van het boek	26
De invloed van corona	26
2 De positie van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	27
Inleiding	27
Schattingen van het aantal migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	27
Demografische kenmerken van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	30
Arbeidsomstandigheden van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	34
Demografische kenmerken van migranten zonder verblijfsvergunning in het enquêteonderzoek	38
Migratiegeschiedenis van migranten in dossier- en enquêteonderzoek	41
De invloed van corona	47
Conclusie	48
3 Onzichtbaar werk: arbeidsomstandigheden en ervaringen	49
Inleiding	49
Werkzaamheden in de illegaliteit	49
Type werkzaamheden	51
Nationaliteiten werkzame migranten zonder verblijfsvergunning	53
Verschillende mate van werk- en inkomenszekerheid	54
Stabiel werk met voldoende inkomen	59

Stabiel werk maar onvoldoende inkomen om rond te komen	61
Onstabiel werk en onvoldoende inkomen	63
De werkgever van de werknemer zonder verblijfsvergunning	65
Werkgevers en werkrelaties van migranten uit het dossieronderzoek	65
Werkgever in de huishoudelijke sfeer	67
Overige werkgevers van migranten uit het enquêteonderzoek	70
De invloed van corona	71
Conclusie	72
4 Handhaving verbod illegale tewerkstelling	75
Inleiding	75
Het verbod op illegale tewerkstelling	76
Werkgeverssancties in Nederland	76
Handhavingsbeleid Wav van de Inspectie SZW	81
Werkgeverssancties in Europa	85
Verschuiving handhavingsverantwoordelijkheden naar werkgevers	87
Arbeidsmarkttoezicht en vreemdelingtoezicht	88
Strafrechtelijke bestrijding van illegale tewerkstelling	91
De invloed van corona	92
Conclusie	92
5 De rechten van werknemers zonder verblijfsvergunning in theorie en praktijk	95
Inleiding	95
Generieke rechten als werknemer zonder verblijfsvergunning	95
Internationaal en Europees recht	95
Het recht van de Europese Unie	96
Nationaal arbeidsrecht	99
Specifieke rechten: hulp bij bewijs van een loonvordering	100
Rechtspositie huishoudelijke hulpen	102
Regeling dienstverlening aan huis	103
Arbeidsuitbuiting en mensenhandel	104
Kennis van rechten als werknemers	107
Bescherming van arbeidsrechten van migranten zonder verblijfsvergunning	108
Rol van de Inspectie SZW als beschermer	109
Rol van vakbonden als beschermer van (collectieve) arbeidsrechten	114

De invloed van corona	116
Conclusie	117
6 De rechten van mensen zonder verblijfsvergunning in theorie en in de praktijk	119
Inleiding	119
Het systeem van mensenrechtenverdragen	120
Naleving mensenrechten	122
Mensenrechtenverdragen en migranten zonder verblijfsvergunning	124
Europese jurisprudentie en aanbevelingen over mensenrechten van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	127
Nationaal recht: de Grondwet en het vreemdelingenrecht	132
Het recht op onderdak: van bed-bad-brood naar landelijke vreemdelingenvoorzieningen (LVV's)	134
Woonsituatie migranten zonder verblijfsvergunning	138
Recht op gezondheid(szorg)	141
Gezondheidssituatie van migranten zonder verblijfsvergunning	143
Toegang tot zorg	144
Het recht op onderwijs, juridische bijstand en veilige aangifte	146
Recht op onderwijs	146
Het recht op juridische bijstand	149
Veilige aangifte	149
De invloed van corona	150
Conclusie	151
7 Sociale en steunnetwerken van migranten zonder verblijfsvergunning	153
Inleiding	153
Formele en informele steunnetwerken voor migranten zonder verblijfsvergunning	154
Belang van sociale netwerken in het leven in de illegaliteit	158
Steunpunten voor migranten zonder verblijfsvergunning in Amsterdam	160
Een blik op de sociale contacten en vrijetijdsbesteding van migranten zonder verblijfsvergunning	163
Sociale ontvangstnetwerk in Nederland	163
Sociale omgangnetwerk	164
Belemmeringen door het ontbreken van een verblijfsvergunning	167

De invloed van corona	170
Conclusies	170
8 Aanbevelingen voor een minder kwetsbare positie van migranten zonder verblijfsvergunning	173
Inleiding	173
De positie van migranten zonder verblijfsvergunning	173
Arbeidsuitbuiting	174
Aanbeveling 1: Toegang tot bestaande rechten verbeteren	176
... op het gebied van arbeidsrechten	176
... op het gebied van gezondheidszorg	178
Aanbeveling 2: Toegang tot ontwikkelingsmogelijkheden creëren	178
Aanbeveling 3: Creëer toegang tot een duurzaam verblijfsrecht	179
Verblijfsrechtelijke oplossingen	180
Géén verblijfsrecht? Zorg wel voor toegang tot arbeidsrechten en sociale voorzieningen:	181
Methodebijlage	183
Inleiding	183
Dossierstudie boeterapporten overtreding Wav bij Inspectie SZW	183
Expert- en diepte-interviews steunorganisaties	188
Enquêteonderzoek in Amsterdam	189
Aanvullende tabellen	197
Bibliografie	199

Figuren en tabellen

Figuren

Figuur 1	Schatting van het aantal niet-Europese migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland	27
Figuur 2	Landen van herkomst migranten zonder verblijfsvergunning, in percentages van de totale populatieschattingen voor 2005, 2009, 2012 en 2017	31
Figuur 3	Leeftijd respondenten enquêteonderzoek (n = 123)	38
Figuur 4	Genderverdeling respondenten enquêteonderzoek (n = 123)	38
Figuur 5	Leeftijd respondenten enquêteonderzoek naar verblijfsduur in jaren in Nederland (n = 123)	38
Figuur 6	Overzicht werkenden en niet-werkenden respondenten naar continent (n = 123)	50
Figuur 7	Werkzekerheid migranten naar continent (n = 78)	55
Figuur 8	Werkzekerheid naar migratiemotivatie, in percentages (n = 123)	57
Figuur 9	Lengte verblijf naar werkzekerheid (n = 78)	59
Figuur 10	Indien werk via sociaal netwerk gevonden, nationaliteit van deze persoon naar werkzekerheid (n = 59)	59
Figuur 11	Werkzekerheid naar leeftijdscategorie, in percentages	60
Figuur 12	Heb je als migrant zonder verblijfsvergunning...?	108
Figuur 13	Lengte verblijf huidige woonplek naar werkzekerheid (n = 123)	140
Figuur 14	Gezondheid naar werksituatie (n = 122)	144
Figuur 15	Overzicht steunvraag werkgeversconflict	161
Figuur 16	Overzicht steunvraag huisvestingsprobleem naar de mate van werk- en inkomenszekerheid	161
Figuur 17	Politiecontact naar werk- en inkomenszekerheid	162
Figuur 18	Sociale netwerken van migranten met verschillende mate van werk- en inkomenszekerheid	165
Figuur 19	Openheid verblijfsstatus naar werk- en inkomenszekerheid	167
Figuur 20	Overzicht enquêterespondenten per interviewlocatie in de tijd	193
Figuur 21	Visualisatie enquêterespondenten in de tijd	194
Figuur 22	Visualisatie wervingskanalen respondenten (vierkant: man; rond: vrouw)	195

Tabellen

Tabel 1	Overzicht nationaliteiten respondenten enquêteonderzoek	39
Tabel 2	Migratieroutes migranten uit dossieronderzoek	41
Tabel 3	Migratieroutes migranten uit enquêteonderzoek	42
Tabel 4	Lengte verblijf in Nederland migranten uit enquêteonderzoek	44
Tabel 5	Type werkzaamheden naar werk- en inkomenszekerheid	52
Tabel 6	Nationaliteiten werkzame migranten in enquête- en dossieronderzoek	53
Tabel 7	Boetenormbedragen overtredingen Wet arbeid vreemdelingen	78
Tabel 8	Aantal illegaal tewerkgestelde migranten aangetroffen door de Inspectie SZW	83
Tabel 9	Woonlasten per maand	138
Tabel 10	Lengte verblijf huidige woonruimte	139
Tabel 11	Aantal keren verhuisd	139
Tabel 12	Woonomgeving	140
Tabel 13	Zorggebruik	145
Tabel 14	Ziekenhuisbezoek	145
Tabel 15	Kosten zorggebruik	146
Tabel 16	Overzicht ervaren belemmeringen dagelijks leven door verblijfsstatus	168
Tabel 17	Overzicht voornaamste belemmeringen migranten met stabiel werk en voldoende inkomen	169
Tabel 18	Overzicht voornaamste belemmeringen migranten met stabiel werk en onvoldoende inkomen	169
Tabel 19	Overzicht voornaamste belemmeringen migranten met onstabiel werk en onvoldoende inkomen	169
Tabel 20	Overzicht voornaamste belemmeringen migranten zonder werk	169
Tabel 21	Overzicht verblijfsstatus illegaal tewerkgestelden 2014	186
Tabel 22	Soort bedrijf waar vreemdelingen zonder rechtmatig verblijf werden aangetroffen door ISZW	197
Tabel 23	Omvang bedrijf/werkplek waar vreemdelingen werden aangetroffen	198
Tabel 24	Hoeveel illegaal werkende vreemdelingen aangetroffen op werkplek	198

Afkortingen

ABRvS	Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
BBB-regeling	Bed-bad-broodregeling
BuPo-rechten	burgerrechten en politieke rechten
CEC	Conference of European Churches
CRvB	Centrale Raad van Beroep
CvM	Comité van Ministers
ECSR	Europees Comité voor Sociale Rechten
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
ESC-rechten	Economische, sociale en culturele rechten
ESH	Europees Sociaal Handvest
EU	Europese Unie
EVRM	Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
IVESCR	Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten
VBL	Vrijheidsbeperkende locatie
Vw	Vreemdelingenwet
Wav	Wet arbeid vreemdelingen
Wlz	Wet langdurige zorg
WML	Wet minimumloon en minimumvakantietoeslag
Wmo	Wet maatschappelijke ondersteuning
Zvw	Zorgverzekeringswet

1 Inleiding: de kwetsbare positie van migranten zonder verblijfsvergunning op de Nederlandse arbeidsmarkt

Inleiding

De positie van migranten zonder verblijfsvergunning op de Nederlandse arbeidsmarkt is kwetsbaar. De coronapandemie heeft de kwetsbaarheid van deze groep werkenden duidelijk blootgelegd: van de een op de andere dag kwamen huishoudelijke schoonmakers zonder verblijfsvergunning zonder werk te zitten, zonder doorbetaling van inkomen en veelal met een beperkt financieel vangnet om doorlopende huur- en levenskosten op te vangen.¹ Deze kwetsbare positie kan niet los gezien worden van de maatregelen die de Nederlandse overheid neemt om illegaal verblijf tegen te gaan, zoals een beperkte toegang tot sociale voorzieningen voor mensen zonder verblijfsvergunning en beperkte toegang tot de formele Nederlandse arbeidsmarkt.

Waar Nederland in de jaren zestig en zeventig arbeidsmigranten, met of zonder verblijfsvergunning, welkom heette, zijn de mogelijkheden om hier te komen voor werk sindsdien sterk ingeperkt.² De noodzaak en behoefte aan het werk dat migranten zonder verblijfsvergunning verrichten worden beleidsmatig niet erkend. Er worden doorgaans geen werkvergunningen voor afgegeven, terwijl er geen bewijs is voor verdringingseffecten op de arbeidsmarkt en het – veelal laaggeschoolde – werk dat migranten zonder verblijfsvergunning doen als complementair kan worden gezien.³ Bovendien treft de inperking niet alle migranten. Uitgezonderd van het restrictieve toelatingsbeleid zijn bijvoorbeeld Unieburgers: onderdanen uit andere EU-lidstaten kunnen niet worden uitgesloten van de formele Nederlandse arbeidsmarkt en kunnen maar in zeer beperkte mate worden uitgesloten van sociale voorzieningen. Verder voert Nederland een open toelatingsbeleid voor hoger opgeleide werknemers van buiten de Europese Unie, zogenaamde kennismigranten.

Hoewel de mogelijkheden voor laaggeschoolde werkmigratie van buiten de Europese Unie inmiddels beperkt zijn in Nederland, wordt verruiming van

1 "Zwarte" schoonmaker zit thuis zonder werk, en dus geld', *De Volkskrant*, 26 maart 2020.

2 Van Eijl 2012.

3 Leerkes 2009; Van Meeteren 2014; Van der Leun 2003; Broeders en Engbersen 2007.

legale toegangskanalen voor dit type arbeidsmigratie vanuit verschillende partijen onderzocht en bepleit.⁴ Immers: “Er zullen altijd in enige mate langdurig verblijvende personen zonder verblijfsrecht zijn, hoe goed wet en beleid op papier ook zijn ingericht, hoe goed de uitvoering ook werkt”, aldus de Onderzoekscommissie Langdurig verblijvende vreemdelingen zonder bestendig verblijfsrecht in haar rapport uit juni 2019.⁵

Migranten zonder verblijfsvergunning kunnen niet op een legale manier deelnemen aan het arbeidsproces. De mogelijkheden voor werkzaamheden binnen de informele economie zijn in Nederland ingeperkt met name sinds de invoering van de Koppelingswet in 1998.⁶ Sindsdien is het ontbreken van een Nederlandse verblijfsstatus bepalend geworden voor de positie van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland. De kwalificaties en vaardigheden waarover iemand beschikt worden in feite irrelevant gemaakt, doordat een migrant zonder verblijfsstatus formeel geen mogelijkheden heeft om te werken in Nederland. Illegaliteit in Nederland vormt met andere woorden, veel meer dan in de Verenigde Staten, een *master status* die relevant menselijk kapitaal irrelevant maakt.⁷

Wanneer migranten zonder verblijfsvergunning desondanks in Nederland verblijven, weten we dat hun leefomstandigheden vaak precair zijn, doordat ze uitgesloten worden van sociale en medische voorzieningen en omdat ze kwetsbaar zijn voor uitbuiting.⁸ Ondanks deze beperkingen slagen migranten zonder verblijfsvergunning erin te (over)leven in Nederland, bijvoorbeeld door werkzaamheden te verrichten in de informele economie. Hoewel er veel politieke aandacht uitgaat naar het beperken van illegaal verblijf, met name als het gaat om mensen die na een mislukte (asiel) procedure niet naar het land van herkomst terugkeren, is er relatief weinig recent onderzoek naar de omstandigheden waaronder migranten zonder verblijfsvergunning werken en leven in Nederland. Het sociaal-juridisch onderzoek waarvan wij in dit boek verslag doen vult deze leemte en biedt inzicht in de positie van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland.

In populaire en wetenschappelijke publicaties worden vaak de schrijnende situaties en de kwetsbare positie besproken waar migranten zonder

4 ACVZ 2019; Europese Commissie 2020; De Lange en Groenendijk 2021; Ombudsman Metropool Amsterdam 2021 (aanbeveling p. 48).

5 Rapport Onderzoekscommissie Langdurig verblijvende vreemdelingen zonder bestendig verblijfsrecht 2019.

6 Broeders en Engbersen 1999, 159.

7 Engbersen 1999.

8 Kox 2009; De Volder 2017.

verblijfsvergunning zich in bevinden ten opzichte van hun werkgevers.⁹ Onderhavig onderzoek erkent deze realiteit. Er zijn migranten zonder verblijfsvergunning die onder erbarmelijke omstandigheden leven en werken in Nederland en die weinig mogelijkheden zien om iets aan hun situatie te veranderen. Er is onderzoek dat de worstelingen van migranten bespreekt en de innovatieve manieren waarop zij zonder verblijfsvergunning leren te overleven in de illegaliteit.¹⁰ Uit onderzoek blijkt echter ook dat migranten zonder verblijfsvergunning er in slagen een redelijk goed leven op te bouwen. Dit boek geeft inzichten in de situatie van migranten zonder verblijfsvergunning die verschillende mate van werk- en inkomenszekerheid hebben in Nederland: van redelijk goed tot ronduit erbarmelijk.

Hoewel migranten zonder verblijfsvergunning niet in Nederland mogen verblijven, hebben zij als werknemers – in theorie althans – recht op bescherming als werknemers. Het recht op het Nederlands minimumloon, het recht op veilige en gezonde arbeidsomstandigheden, het recht op vakantie en pauzes tijdens de werkdag, het recht om jezelf te organiseren in een vakbond en het recht om juridische procedures te starten zijn van toepassing op alle werknemers in Nederland ongeacht hun verblijfsstatus. In de praktijk echter kunnen de meeste migranten zonder verblijfsvergunning hun rechten niet realiseren.¹¹ Een complexe realiteit speelt hierin een rol. Controle op migratie, inspanningen om terugkeer te bevorderen én handhavingsmaatregelen in de vorm van werkgeversboetes krijgen meer beleidsaandacht dan de *bescherming* van werkende migranten zonder verblijfsvergunning.

Dit boek levert een bijdrage aan het debat over de mogelijkheden om legale migratie voor lager geschoolde arbeid te vergroten, en wil op basis van primaire data en de analyse daarvan de bestaande impasse in het debat hierover doorbreken en de bescherming van werkende migranten zonder verblijfsvergunning versterken. Daarnaast willen we meer bewustzijn creëren voor de rechten van migranten zonder verblijfsrecht. Ook zonder verblijfsvergunning hebben mensen rechten en hebben overheden en werkgevers de plicht die rechten te respecteren. Wij sluiten af met een schets van oplossingsrichtingen, indachtig dat een verblijfsvergunning – via een regularisatie¹² bijvoorbeeld – vanuit het perspectief van de migranten waarschijnlijk de beste oplossing is, maar in het besef dat daarvoor mogelijk

9 Samers 2001; Anderson 2001; Triandafyllidou en Kosic 2006; Van Meeteren 2014.

10 Ombudsman Metropool Amsterdam 2021; Van Meeteren 2014.

11 Deze situatie is niet uniek voor Nederland, maar is tevens geconstateerd in andere Europese landen. Zie bijvoorbeeld de studies in het Verenigd Koninkrijk Bloch e.a. 2014;

12 Een regularisatie is het bij uitzondering toekennen van een verblijf aan iemand die geen rechtmatig verblijf heeft.

onvoldoende politiek draagvlak is.¹³ Alvorens in te gaan op de opzet van het boek en de gebruikte onderzoeksmethoden geven we in vogelvlucht een overzicht van de historische ontwikkelingen in de afgelopen eeuw ten aanzien van arbeidsmigratie, zodat we de huidige context waarin dit boek geschreven is beter kunnen begrijpen.

Het Nederlandse beleid ten aanzien van laaggeschoolde arbeidsmigratie: van open naar gesloten toegang

De normatieve selectiemechanismen die ten grondslag liggen aan migratiebeleid worden vaak als vaststaand gegeven aangenomen en niet ter discussie gesteld, terwijl op basis van dit normatieve kader migratie van specifieke groepen migranten als legitiem dan wel als illegaal wordt beschouwd.¹⁴ Deze paragraaf schetst de veranderlijke noties van legitimiteit in het Nederlandse migratiebeleid ten aanzien van derdelanders. Dit normatieve kader bepaalt niet alleen de toegankelijkheid en de positie van migranten op de arbeidsmarkt, maar werkt tevens door op andere dimensies in het leven van migranten, zoals we in de navolgende hoofdstukken zullen zien.

De belangrijkste migratiestromen naar Nederland veranderden regelmatig de afgelopen decennia. Tot de jaren vijftig van de vorige eeuw had Nederland vooral te maken met de instroom van postkoloniale migranten; in de jaren zestig en zeventig ging het vooral om de werving en spontane toeloop van gastarbeiders; aan het einde van de twintigste eeuw steeg de instroom van asielmigranten; en de 21ste eeuw kenmerkt zich door de uitbreiding van arbeidsmobiliteit binnen de Europese Unie. Het Nederlandse beleid ten aanzien van migranten zonder verblijfsvergunning is door de jaren verschoven van open en relatief tolerant naar restrictief. Migrant zonder verblijfsvergunning werden tot de jaren zeventig verwelkomd als arbeiders; tot de jaren negentig werd hun verblijf getolereerd, daarna gemarginaliseerd door steeds verdere uitsluiting van publieke voorzieningen, en in de 21ste eeuw zien we tekenen van criminalisering van migranten zonder

13 Hoe migranten aankijken tegen regularisatie hebben we niet empirisch onderzocht. De oplossingsrichtingen zoals gepresenteerd in hoofdstuk 8 sluiten ook aan bij mogelijke alternatieve vormen van gedogen. Ook in de wetenschappelijke literatuur wordt dit aangekaart: zie bijvoorbeeld Oudejans (2020) over hoe een gedoogde vorm van werk in de informele economie migranten ook kansen kan bieden.

14 Over de normatieve grondslagen van het selectieve arbeidsmigratiebeleid in Europese lidstaten, zie Paul 2015.

verblijfsvergunning.^{15,16} Daarnaast zien we aan het begin van deze eeuw op lokaal niveau een tolerantie ten aanzien van deze groep migranten.

In de eerste helft van de twintigste eeuw was overheidsregulering van migratiestromen vrijwel afwezig. Migranten konden zich min of meer vrij vestigen in Nederland om te werken, mits ze in hun eigen onderhoud konden voorzien en de openbare orde niet verstoorden. Beleidsmatig was er geen duidelijk onderscheid tussen legale en illegale migratie.¹⁷

Tot begin jaren zeventig bleef het Nederlandse beleid ten aanzien van arbeidsmigranten vrij liberaal. Het beleid werd sterk beïnvloed door economische overwegingen. Vanwege de krapte op de arbeidsmarkt waren werkgevers in deze periode vrij om buitenlandse arbeidsmigranten te werven.¹⁸ Wel werd arbeidsmigratie als een tijdelijk fenomeen beschouwd: zij werden gezien als ‘gastarbeiders’. Nederland had een coulante houding ten aanzien van ‘spontane’ migranten: als men werk vond, werd in de regel alsnog een werkvergunning verleend.¹⁹

Het daaropvolgende decennium staat in het teken van aanscherping van het migratiebeleid. Na de oliecrisis in 1973 liep de werkloosheid op. Een belangrijke stap in het terugdringen van de arbeidsmigratie vormde de in 1967 al ingevoerde nieuwe Vreemdelingenwet 1965. Deze reguleerde de verblijfsmogelijkheden van migranten.²⁰ De duur van een verblijfstitel voor arbeidsmigranten kon nu gekoppeld worden aan het arbeidscontract. De migranten die voorheen als ‘spontane’ migranten werden beschouwd, werden met de beleidsaanscherpingen tot illegaal verklaard.²¹ Het gevolg hiervan was een toename in het aantal arbeidsmigranten zonder vergunning. De migranten zonder verblijfsvergunning werkten vaak onder slechte arbeidsomstandigheden en voor lage lonen.²²

Om een einde te maken aan de toegenomen illegale tewerkstelling en om de positie van arbeidsmigranten te verbeteren werd de Wabw (Wet arbeid buitenlandse werknemers) in 1979 ingevoerd. Legale arbeidsmigratie werd met de Wabw aan strikte voorwaarden gebonden. Migranten zonder

15 Engbersen 1999.

16 Staring en Van Swaaningen 2013.

17 Van Eijl 2012, 17.

18 De Lange 2007, 168-169.

19 De Lange 2007, 113.

20 De Lange 2007, 123-124.

21 Over de toename van aantallen migranten zonder verblijfsvergunning onder invloed van restrictiever wordend migratiebeleid, zie bijvoorbeeld Massey en Pren 2012.

22 Dit leidde begin jaren zeventig tot politiek en maatschappelijk debat over de noodzaak van een eenmalige regularisatie van migranten zonder verblijfsvergunning; zie Van Eijl 2012, 77-73.

verblijfsvergunning moesten Nederland verlaten en er kwamen hogere straffen voor werkgevers die buitenlandse arbeiders zonder vergunning lieten werken.

In de jaren tachtig werden als gevolg van de invoering van de Wabw nauwelijks tewerkstellingsvergunningen afgegeven voor laaggeschoolde migranten.²³ Hoewel de toelating van arbeidsmigranten werd beperkt, werden de werkmogelijkheden van andere groepen migranten tegelijkertijd verruimd. Zo werden vluchtelingen of gezinsherenigers, die op andere gronden dan arbeid waren toegelaten, vrijgesteld van de tewerkstellingsvergunningsplicht in de Wabw.²⁴

Ook de instroom van asielmigranten steeg in de jaren tachtig. Dit had zijn weerslag op het gevoerde migratiebeleid. Waar voor deze periode verblijfsvergunningen voornamelijk werden uitgegeven op basis van economische gronden, verschoof dit vanaf de jaren tachtig (tot op heden) naar humanitaire gronden.²⁵

In de jaren negentig begon het ontmoedigingsbeleid gericht op het beperken van de bestaansmogelijkheden voor migranten zonder verblijfstitel. Er werden "maatregelen genomen die het een nieuw binnenkomende migrant vrijwel onmogelijk maken om zich gedurende langere tijd in Nederland als illegaal te handhaven".²⁶ Tot 1991 konden migranten zonder verblijfsvergunning een sofinummer krijgen en daarmee 'wit' werken: ze betaalden belasting en premies, hadden recht op een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering en waren verzekerd via het ziekenfonds. Wat betreft rechten die voortvloeiden uit sociale zekerheid bestond er geen verschil op basis van verblijfsstatus. In juni 1991 werd de Bijstandswet gewijzigd en werden uitkeringen expliciet gekoppeld aan verblijfsrecht. Wanneer een verblijfsvergunning verliep of werd ingetrokken, werd tevens de uitkering stopgezet. Vanaf november 1991 werden sofinummers (nu: burgerservicenummers – BSN) alleen verstrekt aan migranten met een geldige verblijfstitel.

De Koppelingswet dateert van 1998. Hiermee werd de uitsluiting van de collectieve voorzieningen voltooid en nam het belang van registratiesystemen in migratiecontrole toe. Met de Koppelingswet werden 25 wetten gewijzigd en 47 nieuwe regels ingevoerd.²⁷ In 1995 werd de Wet arbeid vreemdelingen (Wav) ingevoerd om illegale tewerkstelling verder te bestrijden. Deze wet is nog altijd van kracht.

23 De Lange 2007, 178.

24 De Lange 2007.

25 Van Eijl 2012.

26 *Kamerstukken II* 1994-1995, 22 981, nr. 6.

27 Minderhoud 1994.

Deze maatregelen ter ontmoediging van verblijf in de illegaliteit en met name de uitsluitende werking van de Koppelingswet hebben niet aantoonbaar tot een vermindering van illegaal verblijf geleid. Vermoedelijk heeft de uitsluitende werking de mogelijkheden tot illegaal werk voor migranten zonder verblijfsvergunning verder in de onzichtbaarheid geschoven en daarmee hun kwetsbaarheid vergroot.²⁸ Insluitende maatregelen, zoals de toetreding van landen als Polen tot de Europese Unie, hebben daarentegen wel duidelijk effect gehad op vermindering van illegaal verblijf. Na opheffing van de overgangsregelingen met Polen in 2007 waren Polen als burgers van de Europese Unie immers vrij zich in Nederland te vestigen. Het aantal Europese arbeidsmigranten in Nederland is sterk gestegen in de loop van de 21ste eeuw.²⁹

Regularisaties

Nederland heeft sinds de aanscherpingen in het migratiebeleid in de jaren zeventig meerdere regularisaties uitgevoerd. Dit zijn verschillende soorten regularisaties geweest, bijvoorbeeld na een wetswijziging om met een 'schone lei' te kunnen beginnen, of vanwege iemands werkverleden, of vanwege de duur van een procedure (en verwijtbaar traag handelen van de overheid), al dan niet in combinatie met het soort procedure of land van herkomst. Ook zijn er regularisaties per geval, bijvoorbeeld op humanitaire gronden. Zo volgde op de overgang naar de Wabw in 1975 de Regularisatie verblijf buitenlandse werknemers, waarmee 15.000 migranten (van de 18.000 aanvragen) een permanente verblijfsvergunning kregen. Driekwart van de gehonoreerde aanvragen betrof Turkse of Marokkaanse migranten. Gedurende de jaren negentig was er sprake van een stille legalisering. Zo kregen de asielmigranten die voor juni 1993 een gedoogdenverklaring was aangeboden een verblijfsvergunning op humanitaire gronden, tenzij er sprake was van strafbare feiten. Deze werd na drie jaar omgezet in een definitieve verblijfsvergunning en stond daarmee bekend als het begin van het zogenaamde driejarenbeleid.³⁰ Dit beleid, dat tot 2003 bleef bestaan, hield in dat een vreemdeling die drie jaar in afwachting was van een beslissing op een aanvraag (willekeurig voor welk doel) aanspraak kon maken op een verblijfsvergunning. Dit beleid geldt anno 2021 alleen nog voor Turkse migranten op grond van verdragsrechtelijke verplichtingen.³¹

28 Van der Leun en Kloosterman 2006; Benseddik en Bijl 2004, Kox 2009.

29 Snel e.a., *Arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije in Den Haag: Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2010.

30 Vreemdelingencirculaire 1994, A4/6.17.

31 Besluit van 10 september 2003 tot wijziging van het Vreemdelingenbesluit 2000 in verband met het vervallen van het driejarenbeleid, *Stb.* 2003, 364.

Zogenoemde ‘witte illegalen’ – vreemdelingen die vóór de inwerkingtreding van de Koppelingswet in 1998 zonder verblijfsvergunning wit werkten, dat wil zeggen dat zij een sofinummer (nu: burgerservicenummer) hadden en dat voor hen premies en belastingen werden afgedragen – konden op deze manier een status krijgen. Na kritiek van de Raad van State op het informele karakter van deze stille legalisering³² werd deze vervangen door een circulaire met criteria voor het verstrekken van een verblijfsvergunning aan ‘langdurig illegalen’.³³ Deze was tot eind 1997 geldig – zes jaar nadat de laatste sofinummers aan migranten zonder verblijfsvergunning waren afgegeven. De regeling regulariseerde ongeveer 1.000 migranten.³⁴

Bij iedere regeling zijn er mensen die niet aan de gestelde criteria voldoen. Een bekend gezicht van de ‘witte-illegalenregeling’ was de Turkse kleermaker Gümüs en zijn gezin.³⁵ In de samenleving ontstond verzet tegen het gevoerde beleid en solidariteit met ‘witte illegalen’, bijvoorbeeld door het in januari 1999 opgerichte comité ‘Geen mens is illegaal’. In september 1999 werd gehoor gegeven aan de maatschappelijke onrust met de Tijdelijke regeling witte illegalen.³⁶ De regeling legaliseerde 3.000 migranten;³⁷ rond de 5.000 aanvragen werden afgewezen.³⁸ Werkgerelateerde regularisaties heeft Nederland sinds de witte-illegalenregeling niet meer gezien.

Na de eeuwwisseling vonden er nog wel andere regularisaties plaats. Deze werden gelegitimeerd door verwijtbaar handelen van de overheid waardoor mensen te lang in asielprocedures verbleven zonder duidelijkheid over hun toekomst. In 2006 was er het generaal pardon.³⁹ Migranten die voor 1 april 2001 (onder de oude Vreemdelingenwet) een asielaanvraag hadden ingediend en sindsdien ononderbroken in Nederland verbleven, kwamen in aanmerking voor de pardonregeling. Uiteindelijk kregen 28.304 migranten een verblijfsvergunning via de pardonregeling.⁴⁰ In februari 2013 kwam de Kinderpardonregeling, bedoeld voor kinderen van asielzoekers en alleenstaande minderjarigen die geen verblijfsvergunning hadden en langer dan 5 jaar in Nederland woonden. In mei 2013 werd dit omgezet in een definitieve

32 MinJus 1988-1996, inv.nr. 4457, verslag zitting afd. Bestuursrechtspraak RvS over langdurig illegalen 11-10-1994.

33 *Staatscourant* 1994, 261, *Staatscourant* 1995, 53; *Staatscourant* 1996, nr. 90. *Staatscourant* 1999, 188.

34 Van Eijl 2012

35 Over kleermaker Gümüs, zie bijvoorbeeld Alink 2006, 115-137.

36 *Staatscourant* 1999, nr. 188, TBV 1999/23.

37 Van Eijl 2012

38 Benseddik en Bijl 2004, 58.

39 Kamerstukken II 2006-2007, 31018, nr. 2.

40 Wijkhuijs e.a. 2011, 12.

Regeling langdurig verblijvende kinderen, die nog altijd van kracht is. Sinds de invoering ervan hadden eind 2016 110 migranten een verblijfsvergunning gekregen op basis van de Regeling langdurig verblijvende kinderen.⁴¹ Deze regeling werd in 2019 afgesloten met de Afsluitingsregeling langdurig verblijvende kinderen, waarmee 569 kinderen een verblijfsvergunning kregen.⁴² Met het in 2019 afschaffen van de discretionaire bevoegdheid van de minister om in individuele schrijnende gevallen een verblijfsvergunning te verlenen, werd ook geprobeerd een einde te maken aan ruimte voor individuele regularisaties.⁴³ Toch is daar in 'schrijnende gevallen' nog wel ruimte voor op voordracht van de hoofddirecteur van de Immigratie- en Naturalisatiedienst.⁴⁴

Data en onderzoeksmethode

Migranten zonder verblijfsvergunning zijn vanwege hun kwetsbare juridische status en verborgen leven een lastige groep om te betrekken in onderzoek. Migranten zonder verblijfsvergunning blijven vanwege hun verblijfsstatus over het algemeen onzichtbaar voor de meeste instanties. Hoewel sommigen wel voorkomen in bijvoorbeeld politiebestanden, leerlingenbestanden van scholen of in medische registraties, betreft dit een beperkt deel van de migranten zonder verblijfsvergunning die in Nederland leven. Een representatieve steekproef trekken uit de populatie migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland is dan ook niet mogelijk. Om een beter beeld te krijgen van de sociaaleconomische positie en rechten van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland hebben wij verschillende onderzoeksmethoden gebruikt. Het empirisch onderzoek is gebaseerd op een drietal deelstudies: 1) een dossierstudie van de boeterapporten aangaande illegale tewerkstelling bij de Inspectie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna: Inspectie SZW); 2) expert- en diepte-interviews met sleutelfiguren van steunorganisaties en migrantengemeenschappen; en 3) een enquête-onderzoek onder ruim honderd migranten zonder verblijfsvergunning in Amsterdam. Op deze manier nemen we drie perspectieven op de positie van migranten zonder verblijfsvergunning mee: het perspectief op de migrant

41 Rapportage Vreemdelingenketen 2016, 18.

42 Cijfers van <https://ind.nl/over-ind/Paginas/Kinderpardon.aspx>

43 Besluit van 8 april 2019 tot wijziging van het Vreemdelingenbesluit 2000, in verband met de aanpassing van enkele regels voor de beoordeling van verblijfsaanvragen, van kracht per 1 mei 2019, *Stb.* 2019, 143.

44 Ristra-Peeters 2021.

zonder verblijfsvergunning vanuit de handhaving en toezichthouder; het beeld van de migrant vanuit maatschappelijk perspectief van steunorganisaties én het perspectief van de migrant zelf. In de methodebijlage bespreken we deze onderzoeksmethoden in meer detail.

In de dossierstudie zijn de in 2014 afgesloten boeterapporten overtreding Wet arbeid vreemdelingen (Wav) bestudeerd. Het doel van deze deelstudie was inzicht te krijgen in de (werk)omstandigheden van migranten zonder verblijfsvergunning zoals de Inspectie SZW deze aantreft. Alle boeterapporten zijn systematisch doorgenomen met behulp van een checklist om inzicht te krijgen in de feitelijke (werk)omstandigheden waarin de persoon in kwestie aangetroffen werd door de Inspectie SZW. Volgens de stukken in de boetedossiers van 2014 waren 332 migranten aan het werk zonder rechtmatig verblijf in Nederland. De Inspectie SZW treft migranten van diverse nationaliteiten aan op met name 'reguliere' werkplekken. De Inspectie kan bij een redelijk vermoeden van een overtreding ook 'achter de voordeur' inspecteren, dus in een woning waar bijvoorbeeld huishoudelijk werk wordt verricht. Wat opvalt is dat in slechts een vijfde van de dossiers informatie stond over het verdiende uurloon of het aantal uren dat de desbetreffende vreemdeling aan het werk was. Daarmee gaf het dossieronderzoek beperkt zicht op de arbeidsmarktpositie van migranten zonder verblijfsvergunning.⁴⁵

Daarnaast zijn een twintigtal interviews gedaan met medewerkers van steunorganisaties en migrantenorganisaties die werken met migranten zonder verblijfsvergunning. Uit deze gesprekken bleek dat migranten met een asielverleden vaker in het vizier waren van deze organisaties. Migrant met een duidelijker werkmotief, zoals bijvoorbeeld Chinezen, waren beduidend minder in beeld bij deze organisaties. Deze interviews leverden een algemeen beeld op van de situatie van migranten zonder verblijfsvergunning in verschillende stedelijke contexten, maar boden beperkte informatie over de werkervaringen van migranten zonder verblijfsvergunning.

Mede op basis van deze interviews is vervolgens de keuze gemaakt om met behulp van een enquête een diverse groep migranten in kaart te brengen die in Nederland werkt zonder verblijfsvergunning. Medewerkers van maatschappelijke organisaties wezen op de bestaande Filipijnse, Indonesische, Ghanese en Chinese gemeenschappen, alsmede gemeenschappen uit Latijns-Amerika en het Midden-Oosten van migranten zonder verblijfsvergunning via welke contacten met migranten gelegd konden worden. Op basis van de gelegde contacten en medewerking van migranten uit verschillende gemeenschappen is gekozen om de enquête uit te voeren in de volgende talen: Nederlands,

45 Zie ook Berntsen en De Lange 2018.

Engels, Frans, Spaans, Portugees en Indonesisch. De taalselectie bepaalde de nationaliteiten die we konden interviewen in dit onderzoek. Uiteindelijk hebben 123 migranten zonder verblijfsvergunning in 2015 meegedaan aan een face-to-face-enquête die door studenten in een door de migrant geprefereerde taal (meestal de moedertaal) afgenomen werd. De enquêtes zijn op verschillende, voor de migrant vertrouwde locaties in Amsterdam afgenomen. Bijna twee derde van de migranten die wij spraken in Amsterdam werkte op het moment van het interview. Zoals we in het volgende hoofdstuk bespreken, is de situatie van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland door de jaren heen vanuit verschillende invalshoeken onderzocht. Een gecombineerd sociaal-juridisch perspectief op de positie van deze groep van veelal werkende migranten in Nederland ontbreekt. Dit onderzoek besteedt specifiek aandacht aan zowel de sociaaleconomische positie als de rechtspositie van de migrant zonder verblijfsvergunning in Nederland. Daarom is met behulp van enquêteonderzoek gekeken naar de werkervaringen van migranten, hun migratiegeschiedenis, hun sociale en steunnetwerken, alsmede naar hun kennis van bestaande rechten om meer zicht te krijgen op de mate waarin deze worden nageleefd en op welke manieren naleving verbeterd kan worden.

Op verschillende plaatsen in dit boek staan citaten of beschrijvingen van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland. Dit kunnen citaten zijn uit de enquêtes of uit de (pilot)interviews die gehouden zijn in voorbereiding op de enquête.⁴⁶

Terminologie en afbakening

Voordat we nader ingaan op de structuur van dit boek, lichten we toe waarom we ervoor kiezen om te spreken over migranten zonder verblijfsvergunning in plaats van over illegalen, illegale migranten, illegale vreemdelingen, uitgeprocedeerde vreemdelingen, ongedocumenteerde migranten of een andere aanduiding. Hoewel de term 'illegalen' in de publieke discussie en het dagelijks gebruik nog veel voorkomt, wordt door sociaal wetenschappers de term ongedocumenteerden geprefereerd. De belangrijkste reden om af te stappen van het woord illegalen is het feit dat een persoon niet illegaal kan

46 Een aantal citaten komen uit een interviewonderzoek van een masterthesis die onder begeleiding van twee van de auteurs van dit boek is uitgevoerd: Kusumastuti, A. 'Coping with vulnerabilities: a study on the vulnerabilities and coping strategies of undocumented Indonesian migrants in the Netherlands', Master Thesis in Victimology and Criminal Justice 2016/2017, Tilburg University.

zijn, enkel diens juridische verblijfsstatus of werksituatie kan ‘illegaal’ zijn. In Engelstalige literatuur wordt ook wel de term *irregular migrants* gebruikt, maar hier bestaat geen geijkte Nederlandse vertaling van (irreguliere migranten wordt niet gebruikt in het Nederlands). In Nederland wordt vaak de term ongedocumenteerden gebruikt, waar de Franstaligen het woord *sans papiers* gebruiken. Hoewel ongedocumenteerden niet per se verwijst naar migranten die geen papieren hebben, de zogenaamde staatlozen, bedoelt men migranten die niet beschikken over verblijfspapieren voor Nederland en/of die niet geregistreerd staan in het Nederlandse bevolkingsregister (de Basisregistratie personen). Omdat deze termen weinig precies zijn, spreken we in dit boek van migranten zonder verblijfsvergunning.⁴⁷

In de Illegalennota uit 2004 wordt illegaliteit als volgt gedefinieerd: “Onder illegaliteit wordt verstaan het verblijf in Nederland van vreemdelingen [een vreemdeling is iemand die niet de Nederlandse nationaliteit bezit] die niet beschikken over een geldig verblijfsrecht en daarom de plicht hebben Nederland te verlaten” (p. 4). De Illegalennota maakt onderscheid tussen: a) migranten die Nederland door middel van illegale grensoverschrijding binnenkomen, al dan niet met (ver)vals(t)e reis- en identiteitspapieren, en al dan niet via reisagenten en mensensmokkelaars; b) migranten die Nederland op legale wijze binnenkomen, maar die zonder verblijfsvergunning in Nederland blijven nadat hun verblijfsrecht is geëindigd of nadat dat recht is ingetrokken; en c) migranten die kwalificeren als uitgeprocedeerde asielzoekers.⁴⁸

In deze nota, en dat is niet ongebruikelijk als het over migranten zonder verblijfsvergunning gaat, worden illegale aankomst, illegaal verblijf en ook illegaal werk geregeld door elkaar gebruikt. Die hangen met elkaar samen, maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn. Zo kan iemand met legaal verblijf illegaal aan het werk zijn wanneer hij de voorwaarden verbonden aan zijn verblijfsstatus of visum schendt, wat bijvoorbeeld bij internationale studenten kan voorkomen.⁴⁹⁻⁵⁰ Sommige migranten hebben een periode van legaliteit gekend (bijvoorbeeld wanneer zij een tijdelijke asielstatus hebben gehad) en dit verblijfsrecht op een bepaald moment weer verloren, zoals ook blijkt uit het empirisch onderzoek voor dit boek. In de literatuur spreekt men ook wel over statustransities of statusmobiliteit.⁵¹ Met andere woorden: de samenstelling van de populatie migranten zonder verblijfsvergunning in

47 Ook Van Eijl (2012) gebruikt migranten zonder verblijfsvergunning.

48 *Illegalennota* 23 april 2004 (TK 29 537, nr. 2).

49 Ruhs en Anderson 2009.

50 De Lange 2015.

51 McKay e.a. 2011; Schuster 2005.

Nederland is veranderlijk. Er komen mensen bij, terwijl andere vertrekken of alsnog een verblijfsstatus krijgen. Sommigen verkrijgen (tijdelijk) rechtmatig verblijf, terwijl anderen een verblijfstatus zullen verliezen. De grens tussen 'illegaal' en 'legaal' verblijf is minder eenduidig dan vaak wordt verondersteld, al was het maar omdat migranten wel rechtmatig verblijf hebben tijdens procedures maar dat rechtmatig verblijf nog niet wil zeggen dat ze een verblijfsvergunning krijgen of dat ze mogen werken.⁵² Het onderzoek is dus een momentopname en schetst een enigszins statisch beeld van een complexe en dynamische werkelijkheid. Wij richten ons in dit boek dus op migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland. Hoewel verblijf zonder vergunning niet strafbaar is in Nederland, staat er wel een sanctie op in de vorm van uitzetting. De dreiging van uitzetting hangt iedereen boven het hoofd die niet-rechtmatig in Nederland verblijft en heeft een belangrijke invloed op hun leven.⁵³

Daarnaast spreken we over migranten in plaats van immigranten of vreemdelingen. Veel van de migranten zonder verblijfsvergunning die wij spraken voor dit onderzoek wonen al geruime tijd in Nederland en hadden vaak niet de intentie de komende jaren te vertrekken. Zoals gezegd weten we uit onderzoek dat de migratiestatus van mensen veranderlijk kan zijn, en met het gebruik van de term migrant sluiten we aan bij deze realiteit. Bovendien geven we in dit sociaal-juridische onderzoek de voorkeur aan de term migrant in plaats van de juridische term vreemdeling.

Ook willen we benadrukken dat een migrant verschillende identiteiten heeft. Een migrant is meer dan een persoon zonder verblijfsvergunning. In dit boek ligt de nadruk op de ervaring, de positie en de rechten die gerelateerd zijn aan het al dan niet hebben van werk.

Tot slot wijzen wij op een ontwikkeling in de tijd. De meeste studies die in Nederland verricht zijn onder migranten zonder verblijfsvergunning hebben plaatsgevonden voor de uitbreidingen van de EU in 2004 en 2007 en voor de uitvoering van de Regeling afwikkeling nalatenschap oude Vreemdelingenwet. Veel van de migranten die toentertijd zijn geïnterviewd zijn door de uitbreiding van de EU en beleidswijzigingen niet langer illegaal in Nederland. Dat brengt ons weer terug bij de eerdere opmerking dat het onderzoek waarvan wij hier verslag doen een momentopname is.

52 Artikel 8 van de Vreemdelingenwet somt op wie rechtmatig verblijf hebben in Nederland. Asielzoekers mogen na zes maanden in procedure bijvoorbeeld al wel werken, mits de werkgever over een tewerkstellingsvergunning beschikt, zie De Lange en Özdemir 2020.

53 Over de invloed van deze 'uitzettingsdreiging' op het dagelijks leven in de illegaliteit in de Verenigde Staten, zie De Genova 2002.

Opbouw van het boek

Dit boek bestaat uit vier delen. Elk deel bespreekt een ander aandachtspunt met het oog op de bescherming van migranten zonder verblijfsvergunning en hun sociaaleconomische en juridische positie. In Deel 1 schetsen we de achtergrond en bespreken we de bestaande literatuur over de positie van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland (hoofdstuk 2). Deel 2 gaat over werken in de illegaliteit en is onderverdeeld in: de arbeidsomstandigheden en ervaringen van migranten zonder verblijfsvergunning met werk (hoofdstuk 3), de handhaving van het verbod op illegale tewerkstelling van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland (hoofdstuk 4) en de rechten en bescherming van werknemers zonder verblijfsvergunning op basis van nationaal recht (hoofdstuk 5). Deel 3 stelt het leven in de illegaliteit centraal. We brengen achtereenvolgens in kaart welke mensenrechtelijke bescherming migranten zonder verblijfsvergunning in theorie en in de praktijk hebben (hoofdstuk 6) en welke sociale en steunnetwerken migranten zonder verblijfsvergunning hebben (hoofdstuk 7). In Deel 4 sluiten we onze zoektocht naar verbetering van de bescherming van de positie van migranten zonder verblijfsvergunning af met beleidsaanbevelingen voor betere bescherming van migranten zonder verblijfsvergunning in Nederland (hoofdstuk 8).

De invloed van corona

In het voorjaar van 2020 werd de wereld, en dus ook Nederland, getroffen door het coronavirus waardoor het openbare en sociale leven tot stilstand werd gebracht. De gevolgen hiervan waren en zijn groot voor arbeidsmigranten in het algemeen en voor migranten zonder verblijfsvergunning in het bijzonder. Velen verloren hun werk in de informele sector, konden de huur niet meer betalen of werden blootgesteld aan een verhoogd risico het virus op te lopen door onveilige werkomstandigheden. In ieder hoofdstuk geven we aan wat de gevolgen zijn van de coronapandemie op de positie van migranten zonder verblijfsvergunning voor het desbetreffende onderwerp.⁵⁴

54 Zie voor ons vervolgonderzoek naar de gevolgen van de COVID-19-pandemie voor migranten zonder verblijfsvergunning het project *Migranten in de Frontlinie 2020-2022*, <https://www.ru.nl/runomi/research/migrant-workers-frontline/>.